

KÖNYVISMERTETÉS.

Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon. Budapest, Bpest székesfőváros kiadása, 1933. 8-r. V, 160 l., 14 melléklet.

A magyar színház- és színészettörténet monográfiája még megíratlan. Vannak ugyan előmunkálatai és kész fejezetei, de rendkívül gazdag forrásanyaga, a memoárok és színházi kritikák tömege, még mindig holt tökéként kallódik. Már pedig az anyaggyűjtés elvégzése, a részletmunkálatok feldolgozása előtt szintétikus mű megírása el sem képzelhető. Kétszeres örömmel kell tehát üdvözölni minden kezdeményt, amely egy-egy elhatárolt területen eligazodást keres s legalább egyetlen kérdés szövevényében rendet teremt.

Külső indíték — egy költői remekmű színpadi pályafutásának félszázados évfordulója — váltotta ki színháztörténeti irodalmunk legújabb termékét, Németh Antalnak *Az ember tragédiája a színpadon* c. tanulmányát. A gondos és tetszetős kiállítású könyvet, Sipőcz Jenő polgármester előszavával, Budapest székesfőváros adta ki, hódolva vele a művében ma is élő költő szellemének.

Németh Antal tanulmánya végigvezet *Az ember tragédiája* első színpadi kísérleteitől az 1933. évi előadásokig, ismertette a fővárosi, vidéki és külföldi bemutatókat, a rádió közvetítéseit, valamint a kivitelre nem került elgondolásokat és terveket. A szerző nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor 50 év sajtóbeszámolóí alapján megkísérelte fölvezetni a tragédia színpadi pályafutását. A hatalmas forrásanyag nem egyenlő arányban oszlik meg az egyes előadások között, s így az a helyzet áll elő, hogy néhol fölöslegesen sok, másutt meg nagyon is szegényes anyaggal kell megküzdenie. Ez az aránytalanság a könyvben több ízben kiütözködik. A szerző nem elég kritikával rostálja anyagát, a kérdéskomplexus szárait nem fogja össze kellő szigorral. Túlsokat és túlböven idéz (6—8 oldalas szemelvények), úgyhogy művének tekintélyes hányadát az idézetek teszik. Ennek következtében könyve inkább részletes és hűséges adatközlő krónikája a tragédia előadásainak, semmint egységes, szerves történeti összefoglalása. Tárgyalásában a problémák első összefüggése háttérbe szorul. Így csak az egyes előadásokat ismertető fejezetek mögül, szinte csak a sorok közül lehet kiolvasni azt a fontos tanulságot, hogy *Az ember tragédiájának* számtalan előadási lehetősége van, s az eddigi nagyszámú előadás után is még igen sok megoldás képzelhető el. Ugyancsak homályosan sejtí, de nem találja kellőleg megvilágítva az olvasó azt sem, hogy az egyes előadásokban korok és nemzedékek irodalmi és színházi ízlése mily élesen tükröződik — már pedig a tragédia előadásának

számából, stílusából és hatásából az izlésáramlatok hullámozása rendkívül pontosan lemérhető.

A könyvnek nemcsak díszje, hanem valóságos értéke az illusztrációanyag: részben bemutatott, részben kivitelre nem került díszletek. Színház-történeti műben a kép a szöveggel egyenlő értékű; éppen azért bármilyen sok, sohasem elég. Sajnáljuk tehát, hogy nem kapunk többet belőlük. A Színház és Élet c. folyóirat 1905. jan. 15.-i (3. évf. 3.) száma Linhardt Vilmos 11 díszlettervének reprodukcióját közli: noha a tervek — mint Németh Antal megállapítja — a bécsi előadás nyomán készültek, ezekből is át lehetett volna venni valamit. Jászai Mari Évjáról számos fényképfelvétel készült; mind ezekből, mind a főszerepek többi alakítójának képeiből is szívesen láttunk volna néhány reprodukciót e díszes kiállítású könyvben.

Az egyes fejezetek adattárát a feldolgozott hirlapanyag bibliográfiája tudományosan is megtámasztja. A továbbiakban a mű bibliográfiai részével kívánunk foglalkozni.

Németh Antal a gazdag bibliografia összeállításával elismerésreméltó munkát végzett. Bibliografia összegyűjtése fáradságos és hálátlan munka még akkor is, ha nem töretlen csapáson, de megkezdett ösvényen haladunk. Németh Antal jó hasznát vette Voinovich Géza kitűnő monográfiája (*Madách Imre és Az ember tragédiája*, 1922.) bibliográfiai adatainak (588—589. l.), ildomos lett volna tehát művében Voinovich bibliográfiájáról megemlékeznie, annál inkább, mivel azt (számszerint mintegy 26 adatot) a maga adattárába teljesen átvette. Hasonlóképpen nem említi Schöpflin Aladár közleményét gazdag adattárt tartalmazó (*Magyar színművészeti lexikon*, 1. köt. 415—419. l.), sem az én hasonló tárgyú szerény kísérletemet (*Madách a színpadon*, Magyar Szemle, 1933 nov. sz.), jóllehet mindkettőnek útbiztosításait és eredményeit felhasználta tanulmányában.

Az alábbiakban közlöm bibliografiám azon tételeit, amelyek Németh Antal bibliografiájában nem találhatók — adaléku egy későbbi, teljesebb Madách-bibliografiához. Adalékom nem csupán bibliográfiai címleírásokat tartalmaz, hanem egyúttal rövid, tájékoztató jegyzeteket is. A közlemények jellegének feltüntetése, tartalmának vázlata nem látszik fölösleges kommentárnak, különösen amikor még könyvtárakban is nehezen hozzáférhető régebbi folyóiratokról és napilapokról van szó. A sorrendet illetőleg — könnyebb egybevetés kedvéért — Németh Antal könyvének fejezeteit követem.

I. a) Előzmények.

1. Sürögny. 4. évf. 231. sz. 1864 okt. 9. A *Napi ujdonságok* rovatvezetője, M. nekrológiát követőleg, elsőnek veti föl a színpadravitel gondolatát: «A nemzeti színház az elhunyt költő iránti kegyeletének szép jelét adná, ha egy pár estvét az „Ember tragoediája” előállítására szánna. Miként értjük mi e mű színpadosítását, alkalmilag el fogjuk mondani. Mindenesetre hiányzanék valami drámai művészetünkben, ha e költői mű soha se elevenítenék meg a színpad által.» Az ötlet részletesebb kifejtésével a lap örökre adós maradt.

2. Hölgyfutár. 15. évf. 2. félév 31. sz. 1864 okt. 13. A hírek között, közvetlenül a M.-nekrológ után: «A S. [Sürögny] ujdonságírója indítványozza.

hogy az „Ember tragoediá'-ját a nemzeti színházban színrehozzák. Úgy tudjuk, hogy Molnár úrnak [Molnár György] ez régi terve, ki már nagyjából skiz-zirozta a színpad számára s nem is mond le reményéről, hogy azt a közön-ségnek illő kiállítással bemutatathatandja.» (Ezt az adatot — az 1. sz. adalékot közelebről nem ismerve — Németh gyökértelenül illesztette bibliográfiájába.)

3. Budapesti Hírlap. 3. évf. 49. sz. 1883. febr. 18. —ő. [Rákosi Jenő] *Madách* c. tárcacikkben. «Ha az irodalmi szcenirozók megfeledeztek M.-ról, bezzeg nem feledkeztek meg a színpadi szcenirozók. Egyszerre háromfelül is olvassuk [melyik az a három lap?], hogy Molnár György, Paulay Ede és Kovács Gyula urak foglalkoznak, sőt talán el is készültek Az e. tr-nak színpadra való igazításával.» A tragédiát a maga részéről nem tartja színpadra valónak. (Újból kiadva: *Rákosi Jenő művei*. 10. köt. 76—82. l.).

4. Nemzeti Ujság. 15. évf. 214. sz. 1933. szept. 21. Tóth Imre emlékirataiból: *A tragédia premierje*. «M. nagy művének színrehozatalával, mint rendező először édesatyám [Tóth József] próbált foglalkozni. El is készültek erre vonatkozó jegyzetei, már hozzá is kezdett a rendező-példány feldolgozásához, amikor betegsége és halála kiragadták kezéből a terv végrehajtását. Azután sokáig nem gondolt senki arra, hogy Az e. tr. színpadon megjelenjék». A közlemény további része a Paulay-féle előadással foglalkozik. «A sajtóban és közönségben titkos aknamunka folyt Paulay ellen».

b) Paulay előadása.

5. Fővárosi Lapok. 20. évf. 223. sz. 1883 szept. 23. (Reklám jellegű hír). Jászai Mari és a többi szereplő jelmezei.

6. Pesti Napló. Reggeli kiad. 34. évf. 260. sz. 1883 szept. 22. —y. [valószínűleg Beöthy Zsolt] rövid beszámolója a bemutatóról. Ezt követőleg híradás a Paulay tiszteletére rendezett vacsoráról.

7. U. o. 34. évf. 264. sz. 1883. szept. 26. *Színház és művészet* c. rovatban pársoros hír a műsor megváltoztatásáról.

8. U. o. 64. évf. 242. sz. 1913. okt. 12. Ivánfi Jenő: A Nemzeti Színház jövő hetéről. Főleveníti az első előadás emlékét. Paulay váratlan sikere. «Podmaniczky Frigyes intendáns óva intette őt a darab kiállításának túlságos költségeitől, mert (ezek a Podmaniczky szavai) a közönség nem fogja megérteni a darabot.»

II. A tragédia sorsa a Nemzeti Színházban a századfordulón.

9. U. o. 37. évf. 356. sz. 1886 dec. 25. Rövid közlemény a küszöbön álló 50. előadásról.

10. U. o. 1889. máj. 25. *Madách az Operában*. Rövid beszámoló. Az eddiginél fényesebb kiállítás, nagyobb statisztéria, zene- és tánckar.

11. Nemzet. 16. évf. 5258. (100.) 1897 ápr. 10. *A Nemzeti Színházban...* Párhuzam Márkus Emilia és Jászai Mari Évjája között. Rendezés, külső kiállítás, szereplők. Az előadás meglehetősen hidegen hagyta a közönséget, pedig a színház zsúfolt volt.

12. Művészvilág. 1900 márc. 4. 21 l. Jászai Mari a Nemzetből a Vig-színházba távozott, helyét Fáy Szeréna foglalta el.

III. A tragédia vidéki előadásai.

13—17. Ellenzék. (Kolozsvár). 34. évf. 58—62. sz. 1913 márc. 10—14. Csillagos kommünikék Janovics Jenő készülő előadásáról. Az új díszleteket Fürstner Tivadar tervezte. A márc. 13. sz. visszatekint az addigi kolozsvári M.-előadásokra.

18. U. o. 63. sz. márc. 15. Sebesi Samu: *Az e. tr.* Az új szcenárium, az előadás, a szereplők. Az előadás 5 órán át tartott.

19. U. o. 66. sz. márc. 19. (kommüniké).

A tragédia kolozsvári előadásairól — Dr. Janovics Jenőnek, a kolozsvári Magyar Színház igazgatójának szíves közlése alapján — módomban áll ide iktatni a következő értékes összefoglalást:

Az első kolozsvári előadás 1884 febr. 27-én volt. Ádám : E. Kovács Gyula, Lucifer: Szentgyörgyi István. 1884-ben 7-szer adták, 1885-ben 3-szor, 1886-ban 2-szer, 1887-ben 1-szer, 1895-ben 7-szer, 1896-ban 3-szor, 1897-ben 2-szer, 1898-ban 6-szor, 1900-ban 5-ször, 1901-ben 2-szer, 1902-ben 4-szer.

1905-ben Dr. Janovics Jenő vette át a kolozsvári nemzeti színház igazgatását. Az addiginál élénkebb M.-kultuszt kezdett. Míg 1884-től (21 év alatt) 42-szer adták a tragédiát, addig 1905-től 1921-ig (16 év alatt) 61-szor került színre M. drámai költeménye.

Janovics kezdetben a Paulay-féle szcenáriumot használta, 1913-ban azonban elkészítette a saját új szcenáriumát, s azóta ennek alapján folytak az előadások. 1913. márc. 14-én adták először elő ez új szcenárium szerint ünnepi előadás keretében. Az új szcenárium lényege: a szöveghez való hűséges ragaszkodás, a külső képek folytonos mozgalmassága, a közönség érdeklődésének állandó ébrentartása és a színpadi technika minden lehetőségének kihasználása. 1921 után két évi szünet következett. Janovics az 1923 jan. 22-iki centenáriumi előadásra készült. Ezt az előadást azonban — néhány órával az előadás előtt — az oláh hatóságok átlűrüggyekkel betiltották. A betiltás állítólagos oka az volt, hogy a három nappal előbb Marosvásárhelyen tartott díszelőadáson a közönség a francia jelenetnél tüntetett a *Marseillaise* mellett. A betiltás igazi oka az volt, hogy az oláh hatóságok attól tartottak, hogy a M.-ünnep nagy magyar megmozdulás lesz. Két évi huza-vona után végre megengedték a hatóságok a tragédia előadását, de csak a forradalmi jelenet kihagyásával! (Ezt a jelenetet ma sem szabad előadni!) 1925-ben 9-szer került színre a mű, 1926-tól 1933 szept. végéig 37-szer. Janovics igazgatása alatt tehát — 14 évi magyar s 14 évi oláh uralom alatt — 107-szer került színre Az e. tr. a kolozsvári magyar színházban.

Az e. tr. betiltása a kolozsvári lapokban:

20. Keleti Ujság. 1923. jan. 23. a) *Az ember tragédiája.* b) *Betiltották az Ember tragédiáját.* (Részletes beszámoló: az oláh hatóságok nyilatkozatai.)

21. U. o. 1923. febr. 10. *Duca külügyminiszter és az Ember tragédiája.* (Duca közben fog járni a betiltás visszavonása érdekében. Costa-Foru levele Janovics Jenőhöz.)

22. Ujság. 1923. jan. 23. a) *A proskribált Madách.* b) *Betiltották a kolozsvári Magyar Színház Madách-ünnepét.* (Részletes beszámoló.)

23. U. o. 1923. jan. 30. Costa-Foru cikke a kolozsvári Madách-ünnep betiltásáról.

24. Prágai Magyar Hirlap. 1926. dec. 15. (rp.) [Rác Pál]: *Klasszikus hét Ungváron*. Pár soros tudósítás: Polgár Károly színrevitte a tragédiát.

IV. A tragédia a külföldi színpadokon a múlt században.

25—28. Fővárosi Lapok. 29. évf. 163., 168., 172., 174. sz. 1892 jun. 13., 18., 22., 24. Rövid színházi közlemények a bécsi előadásról. Dóczi fordítása, rendezők, főszereplők, zene, jelmezek.

29. U. o. 30. évf. 82. sz. 1893 márc. 23. *Az e. tr. Berlinben* (cikk, aláírás nélkül). Németh Antal szerint (79. l.) Dóczy Lajos írta. Polémia a Berliner Tageblatt színi kritikájával, Neumann-Hofer Ottóval.

V. A tragédia sorsa a fővárosban a XX. sz. első két évtizedében.

30. Pesti Napló. 54. évf. 299. sz. 1903 nov. 1. Rövid közlemény az okt. 31-iki szereposztásról.

31. U. o. 57. évf. 262. sz. 1906. szept. 24. *Az e. tr. kétszázadszor*. Aláírás nélkül. Visszatekintés a Nemzeti Színház eddig százas előadást ért darabjaira, emlékezés a première-re, az 50., 100. és 150. jubileum. Eddigi szereposztások, Somló Sándor rendezése (1905 őszén), az eddigi 199 előadás bruttó bevétele, külföldi előadások.

32. U. o. 61. évf. 68. sz. 1910. márc. 22. Kommuniké: *Az e. tr. 250. előadása*.

33. U. o. 64. évf. 242. sz. 1913 okt. 12. *Jubiláris előadás a Nemzeti Színházban*. Kommuniké: A tragédia 300. előadása. Gyenes ünneplése.

VI. Az utolsó évtized három budapesti tragédia-előadása.

34. Nyugat. 16. évf. 1. köt. 3. sz. (177—178. l.) 1923 febr. Pataki József: *Egy kis színpadi elmélkedés*. A cikk első felében Ádám szerepét mint színészi feladatot elemzi, második felében Paulay szcenáriumát és a konvencionális előadásmódot bírálja.

35. Színházi Elet. 1923 jan. 21. Hevesi Sándor: *Madách* (tanulmány). Paulay Ede naplója.

36. Érdekes Ujság. 11. évf. 5. sz. 1923 febr. 1. Balassa József: *Ki játssza Évát?* Paulay mással, mint Jászaival nem is játszathatta Évát. Azóta Éva tragikai szereposztása hagyománnyá vált a Nemzeti Színházban. Pedig a színpad Évája nem a M. Évája! «M. Évája törékeny, gyöngéd szirmú virág; ő a tragédia lírája, ami ma hiányzik az előadásból.»

37. Magyar Kultura. 10. évf. 3. sz. (180—182. l.) 1923 márc. Sik Sándor: *Az e. tr. a Nemzeti Színházban*. Beszámoló a Hevesi-féle előadásról. A Hevesi-féle rendezésről a fővárosi napilapok 1923 jan. 23., ill., 24. számai emlékeznek meg.

VII. Megvalósulatlan külföldi előadás-tervek.

a) London

38. Sárosi Hirlap. (Eperjes). 1. évf. 26. sz. 1899 jun. 25. *Madách diadalai* (név nélkül). Említi «a híres előkelő Drury Lane-színház»-nak azt a szokását, hogy az ó-esztendőt egy-egy aktuális jelentésű pantomimmal búcsúztatja. Ennek kapcsán idézi Boyle [Voinovich szerint Bayle] Lawrence

[Daily Mailben — melyik számban? — megjelent] cikkét: «Az angol nemzet nem ünnepelheti méltóbban a letűnő század végét, mintha a legnagyobb magyar írók egyikének, Madáchnak művét, *Az e. tr.*-t adja elő. Kétlem, hogy bárki is tudna ennél a munkánál brilliánsabbat, fényesebbet magasztosabbat ajánlani».

39. Pesti Napló. 81. évf. 191. sz. 1930 aug. 24. Hevesi Sándor: *Az e. tr. a világkarrier előtt* (cikk). A M.-fordítások általános jellemzése, a Meltzer—Vajda-féle angol fordítás sikere.

40. Pásztortűz. (Kolozsvár). 16. évf. 21. sz. (491—492. l.) 1930 okt. 19. Fenti cikk kivonata.

b) New York

41. Budapesti Hirlap. 51. évf. 132. sz. 1931 jún. 14. Hevesi Sándor: *Az e. tr.-nak külföldi szerencséje*. A tragédia eddigi közép-európai útja. «Hét évvel ezelőtt [1924] úgy festett a dolog, hogy Az e. tr.-ja színrekerül New-Yorkban, Martin Beck-nek, a nagy színházi vállalkozónak új színházában, amelyet M.-csal akart megnyitni.» De nem volt megfelelő angol fordítása. A francia előadás feltételei.

c) Páris

42. Fővárosi Lapok. 29. évf. 176. sz. 1892 jún. 26. (Németh Antal «1892 jún. 6.» adata téves.) *Az e. tr. Párisban*. «A Figaro értesülése szerint [melyik szám?] Porel párisi színigazgató, hallva Az e. tr.-nak bécsi nagy sikerét, lépéseket tett, hogy azt Páris számára megszerezze. A hamburgi színház valószínűleg Londonba is elmegy a darabbal. És lám, annak idején a meiningenieknek nem kellett.»

43. Budapesti Hirlap. 1898 szept. 29. Az e. tr.-ja Párisban. «M. I. remekműve nonsokára Franciaországban fog tiszteletet szerezni a magyar irodalomnak. A párisi Porte St.-Martin színház adja elő...» A terv megvalósításáról nincs tudomásunk, mégis akadt, aki készpénznek vette az előkészületről szóló híradást. Ld:

44. Elet. 14. évf. 18. sz. (407 l.) 1923 szept. 9. Pitroff Pál: *Madách*. »A franciák szokásos felületességükkel [!] csak a látványosságot csodálták meg benne, midőn 1898-ban a Porte Saint-Martin színházban előadták...»

BISZTRAY GYULA.

Hankiss János: Irodalomszemlélet. I. sorozat. H. n. Nagy Károly és Társai kiadása, 1934. 8-r. 80 l.

Hankiss *Irodalomszemlélet* címen egy kötetbe gyűjtött hat tanulmányának közös alap gondolata az élet és irodalom elválaszthatatlan, szerves összefüggése. Mindjárt első elmélkedésében (*Az irodalom s az irodalomkutatás méltósága*) kimondja: «Nem lehet elképzelni az élet megélését az irodalom közbejötté nélkül. Irodalommentes élet, az irodalomtól sterilizált valóság nincs». Ez a szempont vezérelve a továbbiakban is. Az irodalom élvezésének feltétele a valósághoz való hűség; a primitívebb közönség a külső elhíhetőséget követeli meg, a műveltebb olvasó megelégszik a belső

valószerűséggel. (*A realizmus bírálata.*) De mindketten az élethez mérik az irodalmat, holott a «való életről alkotott fogalmaink jelentékeny része olvasmányi emlék», s így «az irodalmi valószerűséget egy irodalmi valóság mércéje alá állítja a gyanútlan közönség». A tudományos lélektan többet köszönhet a költészetnek, mint megfordítva (*A lírai költő fölfedező útján*), s ugyancsak az irodalom adja az emberismeret kincsét (*Emberismeret és irodalom*). A valószerű jellem (*A jellemrajz problémáiból*) is csak részben tapasztalás eredménye; az író képzeletében is összekeverednek a megfigyelt és az irodalomból készen kapott jellemek. És végül: irodalom nélkül nincs semmiféle művészet. (*Irodalmiság a művészetben.*) «Minden festő és minden műélvező irodalmi hangulatokkal megrakodva lép a valódi tő s a képre festett tő elé; «az irodalom megajándékozta a festőt mindazzal, ami képe hatását sokszorosára fokozhatja». S ugyanígy hatja át meg át a zenei élvezetet is az irodalmi képzettársítások egész tömege, elsősorban az operában és a programzenében.

Hankiss elmékedéseinek alap gondolata kétségtelenül helyes. Élet és irodalom kapcsolatának tudatát minden kor gondolkodásában és életérzésében megtalálhatjuk, ha ennek a tudatnak intenzitása, természete és az emberiség történetében elfoglalt jelentősége időnként nagy változásokon ment is keresztül. Legkézzelfoghatóbb és épen ezért legtöbbször megállapított tény műveltségünknek, még az átlagember világnézetének is, irodalmi gyökerekből való táplálkozása. Történelmi ismereteink javarésznél forrása például korántsem a tudományos történetírás, hanem a történelmi tárgyú szépirodalom. «Olvashatsz utána száz történelmet, Apafi Mihály és Teleki Mihály mégis az marad, aminek Jókai állította be» — mondja nagyon találóan Mikszáth Kálmán. Hankiss érdeme, hogy ennek a régi gondolatnak érvényét felrészítette és új területekre terjesztette ki.

Hankiss elmékedéseit az „Ismeretlen Olvasó”-nak ajánlotta. De nem hiszem, hogy az átlagolvasó mindig követni tudná Hankiss gondolatmenetét. Ő a romanisztika területéről jön — tudományos attitude-je a szellemes essay-íróé. Aforisztikus dialektikával ragadja magával az olvasót s művészi könnyűséggel siklik át a legnehezebb problémákon. Sokszor elegáns kézmozdulattal, merész fordulattal intéz el olyan részleteket, melyeken a germán tudomány módszerén iskolázott elme lapokon keresztül tüprengene. Ez az imponáló «élan vital» azonban az „Ismeretlen Olvasó”-t elfárasztja — olyan, mintha gyakorlatlan turistát erőltetett menetre kényszerítenénk nem mindig símára kitaposott hegyi ösvényeken. A Jegyzetekben bő marokkal szőtt példái és idézetei olyan világirodalmi és esztétikai olvasottságot követelnek, amely még a szakembernek is becsületére válik. Azonkívül kérdés, hogy szüksége van-e egyáltalán az olvasóközönségnek tudományosan megalapozott irodalomszemléletre? Az „Ismeretlen Olvasó” esztétikai élvezetét a közvetlen művészi élmények és nem elméleti megfontolások fogják fokozni, sem a művészet saisi fátylának meglebbentése.

Ézért Hankiss hat kis tanulmánya nagyobb nyeresége a tudománynak, mint a közérdekű irodalomnak. S jól tette, hogy a már folyóiratokban elszórtan megjelent tanulmányokat így egy csokorba gyűjtve újra kiadta — elméleti kérdéseken vitázó korunkban hasznos szolgálatot tehetnek az iro-

dalomtudománynak is. Persze a kutatás nem mondhat le mindig az élet és irodalom fogalmi kettéválásáról, mivel voltak olyan korok, pl. a felvilágosodás és a realizmus, melyeknek világnézetében a kettő ellentétes vagy legalább is szétágazó fogalompárként élt. Hankiss egységesítő irodalomszemlélete tehát nem mint helytől és időtől független abszolút igazság, hanem mint a mult vizsgálatának egyik szempontja hasznosítható az irodalomtörténetben. Mint ilyen azonban nagyon termékeny lehet: útmutatást ad a művészi korszemlélet egyik lényeges alkotóelemének megragadására. Mennyiben gazdagította az irodalom az elmúlt idők életérzését? Mit adott a költészet a tudománynak s mit kapott tőle? Hogyan hatott az irodalom a társadalomra? Az élet uralta-e a költészetet vagy megfordítva? Irodalom és élet kapcsolata kinek a munkája volt, illetőleg a viszony meglazulása kinek a számláját terheli: a közönségét vagy a költőt? Csupa megoldásra váró érdekes kérdés, mely alkalmas az irodalmi élet történeti fejlődését megvilágítani.

Hankiss munkássága azt bizonyítja, hogy nemcsak a német, hanem a francia irodalomtudomány elveinek és eredményeinek felhasználása is gyümölcsöző lehet a magyar gondolkodás és kutatás számára. Sőt sok tekintetben talán hasznosabb is amannál — mereven zárt rendszer helyett sokféle életrevaló szempontot, ábrándos és elvont elméletek helyett mindig a valósághoz simuló ésszerűen szellemes magyarázatot nyújtván egyénibb és önállóbb tudományos szemlélet kialakításához adhat ösztönzést. Épen ezért bizalommal és érdeklődéssel várjuk Hankiss elméleteinek további folytatását.

SOLT ANDOR.

Jelenkori költők ismertetése.

»Sopron, 1934« jelzéssel öt költő munkásságáról jelent meg ismertetés: Halász Gyula dr.: *Székelly László*, 16 l., Martinkovics Lajos dr.: *Kincs István*, 22 l., Gábor Géza dr.: *Mécs László*, 38 l., Hein Tádé dr.: *Mentes Mihály*, 12 l., Bujdos Balázs: *P. Gulácsy Irén*, 8 l.

Ezek az ismertetések a *Soproni katolikus almanach* számára készültek, tehát már eredetükben olyan hibákat tartalmaznak, melyeket nem tudnak, de nem is akarnak kiküszöbölni. Vidéki közönség számára készültek, költőket — legnagyobbbrészt epigonokat — akarnak megkedveltetni: műkedvelő magatartás ez kritikusknál, közönségnél egyaránt. Gulácsy Irén kivételével papköltőkkel foglalkoznak (nem gondolt a sorozat szerkesztője Kocsis László, Harsányi Lajos és Sík Sándor ismertetésére?); ez még nem jelentene semmiféle irányzatosságot, ha kritikai viszonyaink megengednék, hogy akár katolikus, akár protestáns almanach számára nemcsak a *részigazságot*, hanem a lehetséges teljes igazságot is meg lehetne írni az *odatartozókról* . . . Bizonyos rezignációval vettük a kezünkbe ezeket a füzeteket. Szerettünk volna kellemesen csalódní, de ennek a csalódásnak az öröme nem adatott meg nekünk: bókokat, üdvözléseket olvasunk, s a kritikuskoknak akaratlanul is torzító tükrében hamis kép körvonalai jelennek meg. Hiszen tudjuk: más volt itt a cél, egy jószándékú vidéki almanach nem riaszthatja el közönségét «ledorongolásokkal» — helyesebben az igazság leplezetlen megmutatásával.

Régi idők, régi irodalmi emlékek merülnek fel: amikor még minden becsületes szándékú, de nem épen tehetséges irodalmi törekvést védeni kellett... De ma már megjegyezhetnék az évkönyvek kritikusai: *egy* szolgálat van csupán, az igazság szolgálata az *érték* elve alapján.

Így természetesen egyszínű, szinte azonos szavú méltatásokat kapunk. A kritikusok nem látják az árnyalatokat, az egyénit nem veszik észre: Mécs László, Mentés Mihály, Székely László olyan ismertetésben részesülnek, hogy szinte csak a neveket és verseskötetek címeit kellene felcserélni, és senkinek sem tűnnék fel ez a misztifikáció. Baj van az elvi alappal is. Katolikus költőkről, az irodalomban megnyilvánuló catholicumról írnak, s nem tisztázzák még önmagukban sem ennek lényegét; az élményt nem választják el az egyházi szolgálattól, a lélek katolicizmusából feltörő költészettől nem különböztetik el a papi helyzet adta — szinte kötelezően jelentkező — mozzanatokát. Egyedül Hein Tádénál mutatkozik elvi megfontolás termékeny irányban: «... nyilvánvaló, hogy az igazság, jóság mellett a szépség is felette van a világnézeti, irányzatos határnak... Ha mégis használatban van a megkülönböztető 'katholikus' jelző, ez csupán a költői élmény tárgyát jelölheti... Amikor Mentés költészetében a kath. pap lírájával foglalkozunk, benne mindig a szép egyetemes életét keressük. Csak ilyen viszonylatban jelenthetnek értéket a versei.» De sajnos, elvi alapról meginduló fejtegetése nem talál megfelelő gyakorlati megoldást; általánosságban marad, nem nyújt analízist és jellemzést bármilyen «szelídlelkű papköltőre» ráillik. Még köteteinek címét sem mondja meg, végül «kedves» költőt mutat be, de az érem másik oldaláról egy szót sem szól... Azután ilyen kifejezéseket is használ még (óh letűnt mult!): «felhördülő élet», «szenzációs belső megtárlások.» Hol vagyunk ma már ettől a tudományos stílromantikától?

Hein Tádé legalább elvi alapon áll, de a többitől ezt már nem mondhatjuk el. Martinkovics Lajos Kincs-tanulmánya szintelen és elvtelen, s minél inkább örül az írójából kibámozható nevelő irányzatnak (9 l., 13 l.), annál jobban csodálkozunk: csak nem ez az iskolás szempont a «vezérelve»? — Gábor Géza Mécs Lászlót ismertet, illetőleg dicséri mérték nélkül. Számára úgy látszik Mécs költészeté maga a fényforrás, árnyékot, de még napfoltokat sem hajlandó észrevenni... Tanulmánya a költő motívumainak felvázolásából áll. Jelzők és frázisok hullanak elő kritikusai tarsolyából. Egy helyen (33. l.) a «magyar arc» elé sikerült öt jelzőt összekeresnie! Stílusára és magyarázó eszközeire idéznünk kell egy példát: «Egyéniségének szédületes embermélységekbe tekintő kitérésében lassan megcsendül az élet ritmusa» (34. l.). Mire való az ilyen beszéd? — Halász Gyula Székely Lászlóról ír, egyszerűbben és így jobban is, mint az előbbi tanulmány szerzője. Nem frázisgyűjteményt ad, s ezért költőjéhez is méltóbb. Természetesen ő is csak szépet, jót tud mondani Székelyről.

Végeredményében Halász Gyula írta a sorozat legkiegyensúlyozottabb tanulmányát, Hein Tádé elvi alapja a legszilárdabb. Martinkovics szintelen, Gábor Géza fellengős. Bujdos Balázs Gulácsy-ismertetéséről nem szóltunk — ezen a helyen méltatlan dolog lenne.

HARASZTHY GYULA.

Csahien Károly: Pest—Buda irodalmi élete 1780—1830. Második kötet Budapest, 1933. 8-r. 163 l.

A XIX. század elejével kezdődő második kötetben annyiban esik több szó a könyv tárgyáról is, mint az elsőben, amennyiben túlságos egyoldalúsággal használt főforrása, *Kazinczy levelezése*, e korban bőségebb anyagot ad. Miután bevezetésül az addigi fejlődésről szólt — valamivel világosabban, mint amennyire az az első kötet egészéből kibogozható — néhány írónak, különösen Virágnak, Révainak és Kultsárnak Pestre költözéséről és itteni munkásságuk kezdetéről szól, majd a 2. fejezetben Révai és Verseghy harcáról. A 3. fejezet címe: *Kazinczy és pesti hívei*, az 5.-é *Új vezér, új irány*. A 4. és 6. fejezet a főváros művelődési «intézményei»-ről (értsd: egyetem, könyvkiadás, hirlap, folyóiratok, a magyar színpad és a színi irodalom, akadémiai törekvések) szól a XIX. sz. első és második évtizedében, ill. 1825 körül. A könyv «rendszere» a 3. és 5. fejezet alapján érthető meg. A valamennyi közül legterjedelmesebb 3. fejezet annyi szakaszra oszlik, ahány kötete van Kazinczy levelezésének pesti köre kialakulásától Kisfaludy felléptéig. A levelezésből a pusztán magánéleti vonatkozásokat kivéve igen sokféle dolgot szóba hoz: a kötetek időhatárai szerint tagolódó szakaszokon belül általában az egyes pestbudai írók alakja köré csoportosítja anyagát. E rend következtében természetesen szó sem lehet arról, hogy a fejlődés mozzanatai kidomborodnának, azonkívül sok oda nem tartozó dolog mindig újra előkerül, ahány kötetben Kazinczy vissza-visszatér rá. Az 5. fejezet kezdetén hiába várnók annak bemutatását, mikép váltja fel az új vezér és új irány a régit. Kazinczy küzdelmeinek újabb tényeivel kezdődik ez is; Kisfaludy uralomra jutása pedig a későbbiek során sem igen emelkedik ki: ez a fejezet is mindarról szól, amit a szerző Kazinczy levelezésének attól a kötetétől kezdve kijegyzett, amelynek időkorébe Kisfaludy Károly fellépte esik. Az egész fejezet tagolását ismét csak a levelezés kötetének határai szabják meg, nem pedig a tárgy egészen másféle természetes tagolódása. Pedig erről is van valami sejtelmé a szerzőnek — igen fogyatékosan idézett kézikönyvekből és régi tanulmányokból — s adatai anyagától függetlenül hol erre, hol arra rá is mutat.

Mégis ennek a két fejezetnek lehet így is még valamelyes haszna: aki arra kíváncsi, mi minden kerül szóba Kazinczy irodalmi levelezésében, s nem hajlandó annak a kényelmetlenségnek alávetni magát, hogy akár csak Váczynek az egyes kötetekhez írt bevezetéseit is sorra elővegye, az elég tanulságos és nem érdektelen olvasmányra talál Csahien könyvében. Persze az a hibije is megvan ily természetű forrás csaknem kizárólagos használatának, hogy nem tényeket állapít meg, hanem azoknak egy hangulatokra erősen hajló lélekre való hatását fejezi ki; ezt Váczy kitűnő jegyzetei sem tudták Csahiennél eléggé ellensúlyozni. Sokszor nagyon is pillanatnyi emótiókból fakadó nyilatkozatokat iktat általános érvényű megállapítások gyanánt a maga mondataiba. A centoszerű idézgetést különben annyira viszi, hogy akárhányszor olyan egyes szavakat tesz idézőjelbe, amelyeket a maga nevében épűgy használhatott volna.

Az intézményekről szóló két fejezet csupán azért vált külön, hogy párhuzamos legyen a személyi kapcsolatokkal foglalkozó 3. és 5. fejezettel. Ezekben külön-külön van szó olyan intézményekről, vállalatokról és törek-

vésekről, amelyek az irodalom életének feltételei és tényezői, részben eredményei is. Arról azonban, mikép hatnak közre ezek az irodalmi élet alakulásában, csak egy-egy részletnél esik szó, s így ezek a fejezetek sem részei az irodalmi élet képezének. Arról, hogy mennyi közismert tény hiányzik ezek köréből is, és mennyire nem a legjellemzőbbek kerülnek mindig szóba, valamint egy sereg súlyos tárgyi hibáról ily szűk keretben nem is lehet szó.

A könyv nyelvével kapcsolatban sem akarom pl. az elszórt nagyotmondó értelmetlenségeket kiemelni, (l. pl. a 3. fejezet utolsó mondatát) csak két, sok esetben ismétlődő magyartalanságára mutatok rá: a megengedő *ugyan* hibás szórendjére s a *büncbe lett verve*-féle német passivumokra.

Sajnálom, hogy lényegében nem mondhattam jobb véleményt a kötet-ről, mint az előző kötet bírálója. (IK 1931. 112. l.) Pedig az anyaga kijegyzéséhez szükséges nagy fáradságon kívül az az áldozatra kész bátorsága is említésre méltó, hogy ilyen terjedelmes irodalomtörténeti munkát saját kiadványaként jelentetett meg.

WALDAPFEL JÓZSEF.

Kozma Antal: Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. Pécs, Dunántúl ny., 1932. 8-r. 76 (2) l.

Kozma Antal Fénelon 1699-ben megjelent roman moral-jának, a *Télémaque*-nak hatásával foglalkozik. Nagy körültekintéssel állítja össze azokat az adatokat, amelyek alapján világossá lesz az út, melyet ez a népszerű munka születési helyétől (Franciaország) Németországon át hazánkig megtett. Kár, hogy nem szentelt nagyobb fáradságot a *Télémaque* magyarországi hatásának, s így ebben a fejezetben új adatok földerítése helyett inkább csak az eddig ismerteket adja. Természetesen részletesebben ismerteti a magyarul megjelent *Télémaque*-fordításokat, így különösen Haller László (1755) és Zoltán József (1783) nyomtatásban is megjelent kiadásait. Fönnmaradt azonban a *Télémaque*-nak egy verses feldolgozása is, irodalmunkban az egyetlen kísérlet, melyben a szerző poème épique-ké igyekezett átalakítani a *Télémaque* anyagát. Ezt Hriágyel Márton sajpüspöki katolikus pap készítette 1756 és 57 között *Magyar versekben foglaltatott Telemachus* cím alatt. Az átdolgozás két kéziratban is fönnmaradt, a később készült a teljesebb és használhatóbb. Kozma a versszöveget filológiai pontossággal összevetette az eredetivel és egy, Trautwein-féle latin fordítással (1750), melyek Haller prózaátültetésével együtt mintái lehetnek Hriágyelnek. A «magyarító» költő Gyöngyösi tanítványa volt, de dőcögős verssorai messzire elmaradnak mesterének könnyenfolyó, lendületes alexandrinusai mellett. Egyetlen célja a *Télémaque* versbefoglalása az események krónikás alaposságával. Költői értéket keresni már csak ezért sem lehet, de nem is szabad. Költészet- és stílustörténeti szempontból is, valljuk Kozmával ellentétben, megérdemelte sorsát: a nyilvánosság kizárását. Ha a szerző pontosságára és alaposságára hivatkozunk, akkor minden érdemét fölemlítettük.

KOZCOSA SÁNDOR.